

Neslihan KOCAMAN*

Murat ÖZCAN**

ÇOK KÜLTÜRLÜLÜKTE KİMLİK ANLAYIŞI VE ENDÜLÜS İSPANYASINDAKİ YANSIMALARI

ÖZET

Çalışmanın çıkış noktası tarih boyunca hemen hemen tüm toplumların çok kültürlü bir yapıya sahip olmasının ışığında, İspanya'nın da yer aldığı coğrafya itibarıyla benzer bir konumda bulunmasıdır. Bu sebeple çok kültürlülük açısından kimlik anlayışı hem Endülüs toplumu hem de Endülüs devleti nezdinde irdelenecektir. Bu bağlamda öncelikle çokkültürlülük üzerine çalışmalarıyla tanınan Gerd Baumann ve Bhikhu Parekh'in kavrama olan yaklaşımları ele alınmıştır. Sonrasında çok kültürlülük nedir, Endülüs İspanyasındaki rolü nelerdir sorularına cevap aranmıştır. Çok kültürlülüğün etkinlik alanlarını anlamaya yardımcı olacak konulara bakılmış, ana fikirleri ve kavramları üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada hedeflenen çok kültürlülük kavramını kimlik sorunsalı ve Endülüs örneği üzerinde tartışmaktır. Toplumun şekillenmesinde etkili olan devlet kimliği ve devlet kimliğinin formasyonu meselesi de çalışmanın önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Araştırmanın amacı Endülüs İspanya'sındaki çok kültürlülük modelinde kimlik ve beraberinde getirdiği çatışmalar da dâhil olmak üzere birçok aktörle ilişkisine dayalı olarak şekillenen devlet kimliğinin ve sonuçlarının anlamlandırılmasıdır.

Anahtar kelimeler: Çokkültürlülük, Kimlik, Toplumsal Kimlik, Endülüs Devlet Kimliği, Kültür.

IDENTITY CONCEPT IN MULTICULTURALISM AND ITS REFLECTIONS IN ANDALUSIAN SPAIN

ABSTRACT

The starting point of the study is the recognition of the multicultural structure present in almost all societies throughout history, with Spain being geographically situated in a similar context. Therefore, the understanding of identity in terms of multiculturalism will be examined both in the Andalusian society and the Andalusian state. In this context, the approaches of Gerd Baumann and Bhikhu Parekh, known for their studies on multiculturalism, are initially discussed. Subsequently, the study explores what multiculturalism is and examines its role in Andalusian Spain. Topics that help understand the areas of effectiveness of multiculturalism are explored, emphasizing key ideas and concepts. The aim of this study is to discuss the concept of multiculturalism in relation to the problematic of identity, particularly focusing on the example of Andalusia. The issue of state identity and the formation of state identity, which are influential in shaping society, also constitute a significant portion of the study. The research aims to comprehend the state identity shaped by the relationship with various actors, including multiculturalism in Andalusian Spain, and its consequences, including conflicts related to identity.

Keywords: Multiculturalism, Identity, Social Identity, Andalusian State Identity, Culture.

* Sorumlu yazar, Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çeviri ve Kültürel Çalışmalar Anabilim Dalı, Ankara / Türkiye. E-posta: nkocaman1@gmail.com / Corresponding Author, PhD Student, Ankara Hacı Bayram Veli University, Graduate Education Institute, Department of Translation and Cultural Studies, Ankara / Türkiye. E-mail: nkocaman1@gmail.com

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Arap Dili Eğitimi Ana Bilim Dalı, Ankara / Türkiye. E-posta: mozcan58@gmail.com / Prof. Dr., Gazi University, Gazi Faculty of Education, Department of Foreign Languages Education, Department of Arabic Language Education, Ankara / Turkey. E-mail: mozcan58@gmail.com

Giriş

Çok kültürlülük farklı kültürel kimliklere sahip toplulukların aynı toplum içinde varlıklarını kabul etme, birbirleriyle olan ilişkilerini herhangi bir çatışmaya imkân vermeden eşitlik ve barış içinde sürdürmeye dayalıdır¹. Çok kültürlülük günümüz dünyasında karmaşık toplumsal ve kültürel kimliklerin merkezinde yer alan bir kavramdır. Farklı etnik gruplar, diller ve kültürler arasında bir arada yaşamanın zenginliğini ve karmaşıklığını ele almaktadır. Endülüs İspanyası da Orta Çağ boyunca çok kültürlülüğün en belirgin örneklerinden birini sunmaktadır. Bu çalışma çok kültürlülük kavramını Endülüs İspanyasındaki kimlik anlayışı üzerinden inceleyerek, tarihi bağlamın önemini değerlendirmektedir.

Kimlik konusu ise 90'lı yıllardan günümüze kadar sosyal bilimler alanında önemli bir konum teşkil etmiş ve antropologlardan tarihçilere, siyaset uzmanlarından felsefecilere, psikologlardan sosyologlara kadar birçok bilim insanının ilgi odağı haline gelmiştir (Jenkins, 2008, s.28). Kimlik denildiği zaman kültür kavramının da akla gelmesi olağandır, zira kimlikler ait oldukları farklı kültür ve alt kültürler aracılığıyla şekillenmektedir. Bu noktada çok kültürlülüğün, kimliği sürekli bir inşa ve kurgulama süreci olarak görmesi yadsınamaz bir gerçektir. Kimlikler kim olduğumuz, diğerlerinin kim olduğu, içinde yaşadığımız toplumun ve devletlerin ne olduğu sorularına yanıt verebilmektedir. Elbette bu kimlikler zamanla doğru orantılı olarak inşa sürecinden geçip değişkenlik gösterebilirler. Alt kimlikler her ne kadar değişken olsa da üst kimlikler benliğini koruma özelliğini içinde barındırmaktadırlar. Kimlik kavramının açıklanmasında süreklilik gösteren inşa süreci çalışmada yer verilecek devlet kimliğinin diğer devletlerle olan etkileşim süreçlerine ışık tutmaktadır. Psikolojide kullanılan “Ben” kimliği bireyin sahip olduğu kimlik iken sosyal kimlik olarak da nitelendirilebilecek kolektif kimlik içerisinde devlet kimliği de girebilir. Milletlerin içinde yaşadıkları ülke için zaman zaman ortaya koyma gereksinimi duydukları birlik duygusu aslında bireyin devletle arasında köprü kurma isteğinin bir sonucudur (Brewer, 2001, s. 115-125).

Sosyal Psikolog Marilynn Brewer, kimlik kavramını kategorilere ayırır ve şu şekilde bir gruplama yapar:

1. Cinsel kimlik, ırksal ve etnik kimlik ve kültürel kimlik
2. Kişilerarası ilişkilerden ve edindiğimiz rollerden türeyen kimlik
3. Bir sosyal birim ya da grubun ayrılmaz bir parçası olarak görülen ben kimliği
4. Bir grup kimliğinin inşasına bireyin aktif olarak katılımı (Brewer, 2001, s. 117-119).

Sosyolog Rogers Bruebaker ve Tarihçi Frederick Cooper (2005, s. 1-2), Brewer'ın yapmış olduğu bu sınıflandırmayı kabul etmeyerek, kimliği bir analiz kategorisi olarak değerlendirmezler; insanların sahip olduğu, aradığı, inşa ettiği ve müzakere ettiği bir kavram olmaktan çıkarırlar. Kimlik, onlara göre, analitik bir kategori içerisinde yer alır ve bütünü parçalar halinde inceleyerek anlam kazanır.

Vera Noriega ve Valenzuela Medina (2012, s. 274) kimliğin ırk, din, etnisite, milliyetçilik, toplumsal cinsiyet, toplumsal hareketler ve diğer kolektif olayları kapsayan kullanımlarını reddederler. Sadece belli bir gruba belirli sebeplerden dolayı mensup olma ya da diğerleri tarafından ayrımcılığa yol açarak reddedilme riski taşıması sebebiyle, kimliğin öz niteliği taşıyan

¹ https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/cok_kulturluluk, çevrimiçi 3 Ocak 2024.

Ortaklık, Bağlanabilirlik ve Bir Gruba Ait Olma niteliklerinin geliştirilmesi gerektiğini ifade ederler.

Brewer'ın sosyal birim ve kültürel bir rol üstlenmesiyle nitelendirdiği kimlik olgusu çok kültürlülüğün yoğun olarak yaşandığı İspanya'da çeviri edimi dendiğinde Toledo Çevirmenler Okulu örneği ile karşımıza çıkar. Toledo Çevirmenler Okulu (*Escuela de Traductores de Toledo*), Orta Çağ İspanyasında önemli bir çeviri merkeziydi. Bu okul, özellikle XII. ve XIII. yüzyıllarda faaliyet göstermiştir. Toledo Çevirmenler Okulu, farklı kültürlerden gelen dilbilimciler, çevirmenler ve bilim insanları arasında bir buluşma noktasıdır. Burada, esas olarak Arapça, İbranice ve Yunanca gibi dillerden Latinceye ve İspanyolcaya çeviriler yapılmıştır. Bu çeviriler, Antik Yunan ve Roma bilgisi, Arap bilim ve felsefesi ile Endülüs İspanyasında yaşayan Hristiyan, Yahudi ve Müslüman toplulukları arasındaki kültürel etkileşimin bir ürünüdür. Okul, Rönesans döneminin başlangıcına ilham vermiş ve Avrupa'da antik bilgiye ve felsefeye olan ilgiyi canlandırmıştır demek yanlış olmayacaktır. Orta Çağ boyunca hem çatışma hem de işbirliği içinde yaşayan farklı kültürler arasındaki zengin etkileşimin bir ürünü olarak görülebilir. Toledo Çevirmenler Okulu'nun mirası, bugünkü dilbilim ve çeviri çalışmaları için de önemli bir referanstır. Dolayısıyla Endülüs mirasını okumak, çözümlenmek ve çevirmek amacıyla okula gelen çevirmenler hem sosyal bir yapının hem de çeviri edimi rolünü üstlenen bir grubun parçası olmuşlardır.

Toledo örneğine benzer bir diğer çok kültürlü çerçevede çeviri hareketlerinin görüldüğü yer Sicilya adası olmuştur. Arkan'ın (2023, s. 211) belirttiği üzere Sicilya eski çağlardan itibaren stratejik konumu sebebiyle Yunanlılardan, Fenikelilere ve Araplara kadar birçok milleti ağırlamış ve buraya gelen âlimler Sicilya'yı yapılan çeviri çalışmaları neticesinde Toledo'nun ardından kültürel etkileşim aracılığıyla kozmopolit bir toplum yapısına dönüştürmüştür.

Sosyolog ve antropolog Gerd Baumann için çok kültürlülük diyalojik bir süreçtir. Bir başka ifadeyle karşılıklı etkileşime dayalı bir anlam oluşturma durumunu kapsar (Baumann, 2006, s.118). Bu açıklama ışığında Toledo Çevirmenler Okulu ve Sicilya'da görülen çeviri hareketleri, tarih boyunca önemli bir diyalojik süreç örneğini temsil eder. Bu süreç, farklı kültürler arasında bilgi ve fikirlerin aktarılması için bir platform sağlamıştır. Aynı zamanda, çeviri okulunda farklı inanç ve kültürlerden gelen çevirmenlerin bilgi paylaşımında bulunmalarını içerir. Yunanca ve Arapça metinlerin Latinceye çevrilmesi ve yorumlanması kültürler arasında bir köprü oluşturmuş; farklı inanç sistemleri ve düşünce geleneklerinin etkileşimini teşvik etmiştir.

Orta Çağ'da, İspanya'nın güneyinde yer alan Endülüs bölgesi, kültürler ve dinler arası kaynaşmanın yaşandığı bir coğrafyadır, bölgenin tarihine ve çok kültürlü kimliğinin oluşumuna etki bırakmıştır. Ancak bu çok kültürlü dönem, zaman zaman farklı inançlar arasında gerginliklere ve anlaşmazlıklara da mahal vermiştir. *Reconquista*² olarak bilinen, İspanya'nın kuzeyindeki Hristiyan krallıklarının Endülüs'ü geri almaya çalıştıkları süreç, çok kültürlü birliğin sonunu getirmiştir. Yahudilerin sürgünü ve Müslümanların Hristiyanlığa zorla geçirilmesi, bölgenin demografisini ve kültürünü değiştirmiştir.

² Reconquista (Yeniden Fetih), İspanya'da Orta Çağ'dan Yeni Çağ'a uzanan bir dönemde Müslümanların İspanya'yı fethetmesi ve Hristiyan krallıklarının topraklarını geri alma sürecini ifade eder. Bu dönem 711 yılından 1492'ye kadar sürdü ve İspanya'nın yeniden Hristiyanlaştırılmasına ve İspanyol İmparatorluğu'nun kurulmasına yol açtı. 1492'de Reconquista, Granada'nın fethiyle sona erdi ve aynı yıl Kristof Kolomb Amerika'ya yola çıkmış ve bu dönem, İspanya'nın tarihinde önemli bir rol oynayarak İspanyol kimliğinin şekillenmesine katkıda bulunur.

1. Çok Kültürlülüğün İki Önemli Düşünürü Gerd Baumann ve Bhikhu Parekh

Uluslararası ilişkilerde çok kültürlülük dendiği zaman akla gelen iki önemli yazar Gerd Baumann ve Bhikhu Parekh olmuştur; Gerd Baumann *Çokkültürlülük Bilmecesi* adlı kitabında bu kavramı çoğulcu, toplumların kendisine ve öteki olarak görülen diğer kültürlerle karşı atfedilen bir uygulama olarak niteler. Bhikhu Parekh ise *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek* isimli eserinde toplumların kültür ve kültürel çeşitliliğe ilişkin bakış açılarını sunmuştur. Dolayısıyla çok kültürlü toplumların anlaşılması ve tartışılması konusuna katkıda bulunmuşlardır. Toplumların çeşitliliği nasıl yönlendirebileceği ve kapsayıcı olabileceği konularında görüşlerini belirtmişlerdir.

Gerd Baumann, çok kültürlülük ve göçmenlik sosyolojisi üzerine çalışmalarıyla bilinen bir sosyolog ve antropologdur. Özellikle Birleşik Krallık ve Avrupa bağlamında çok kültürlülük kavramını incelemiştir. Kültürel çeşitliliğin tanınmasının ve kimlik siyasetini anlamının önemini vurgulamıştır. Baumann (2006, s. 23) çok kültürlü toplumlardaki kimlik ve aidiyetle ilgili konuları incelerken bireylerin ve toplulukların kimliklerini çeşitli kültürel ortamlarda nasıl müzakere ettiklerini ve kültürel uygulamaların bu kimlikleri nasıl şekillendirdiğini tartışmıştır. Ortak sivil kültürün mevcut kültürden ibaret olmadığını sonradan dâhil olanların da asimilasyonunun gerektiğini belirtir. Bir diğer ifadeyle çok kültürlü toplumlardaki karmaşıklığı birden fazla kültürel geleneğin bir arada bulunması ile açıklarken kültürel asimilasyonun ve kültürel çeşitliliğin bir ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır.

Bhikhu Parekh ise çok kültürlülük, siyaset teorisi ve etik konularında çalışmalarıyla tanınan bir siyaset felsefecisidir. "Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek" isimli kitabında geleneksel Batı asimilasyon modellerine meydan okumuştur (2002, s.145). Azınlık gruplarının kimliklerini ve haklarını savunan kapsayıcı ve diyalojik bir yaklaşımı benimser. Bu noktada Baumann ile çok kültürlülüğe olan yaklaşımları örtüşmektedir; her ikisi de etkileşimin olduğu çoğulcu toplumlarda çok kültürlülüğün olumlu sonuçlar vereceğine odaklanmışlardır.

Baumann'ın diyalojik olarak tanımladığı süreç ve Parekh'in çok kültürlü perspektifi, önemli görüşler içerir. İlk olarak, insanların kültürle iç içe olduğu, daha sonra kültürel çeşitliliğin ve kültürler arası diyalogun kaçınılmaz hatta arzu edilen bir durum olduğu görüşü bulunur. İkinci olarak, tüm kültürlerin içsel bir çoğulculuğa sahip olduğu, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde diğer kültürlerle etkileşimlerinin yaratıcı sonuçlar verdiği ve herhangi bir zamanda kısmen çok kültürlü oldukları fikri öne çıkar (Parekh, 2002, s.430).

Orta Çağ Endülüs bölgesi bu gruba dâhil edilebilir, çünkü İspanya, tarihinde tek kültür biçimini benimsememiş bir ülke olarak dikkat çeker. İktidar sahibi kültürel grupların egemenlikleri ve ötekileştirilen kimliklerin yaşadığı zorluklar, toplumda bölünmelere neden olmuş olabilir, ancak İspanya olumsuzlukların yaşandığı dönemlere rağmen çok kültürlü yapısını korumuştur. Bu noktada Endülüs toplumunun öne çıkan özelliği, farklı kültürel formların toplumsal yaşamın bir parçası haline getirilmesi ve böylelikle çok kültürlülüğün olumlu etkilerini yansıtmış olmasıdır. Bu, farklı kimlikler üzerinde olumlu algılar oluşturulmasına ve bir arada yaşama becerisinin gelişmesine katkı sağlamıştır denebilir.

2. Çok Kültürlülük Kavramının Genel Tanımı

Çok kültürlülük kültürel pratiklerin ve değerlerin bir bütün içerisinde ele alındığı, bunlardan bağımsız bir veri bütünü oluşturmayan ve toplum içerisinde yer alan interdisipliner bir yaklaşımdır. Toplumda birden fazla kültürün bir arada yaşadığı yapıları anlatırken egemen kültür

ile diğer kültürler arasındaki ilişkiyi de gözlemler. Ayrıca, farklılıkların hâkim olan kültürle eşit bir şekilde var olmasını teşvik eden bir teoridir (Barın, 2016, s. 59). Çok kültürlülük, 1980'li yıllarda kimlik, kültür ve normlar gibi toplumsal öğelerin uluslararası siyasette canlanmasına sebep olmuştur. Bir nevi uluslararası ilişkiler alanının Rönesans'a tanıklık ettiği bir dönem olarak görüldüğü söylenebilir.

Çok kültürlülük, bilim felsefesine ve bilgi sosyolojisine ait bir yaklaşım olup, kendi içinde çeşitli düşünceleri, farklı yaklaşımları ve çoğulcu bir anlayışı barındırmaktadır. Aynı zamanda toplumsal gerçekliğin oluşmasında sosyal aktörlerin, yapıların ve bilginin rolüne dair anlatımları ve önermeleri de içeren bir kavramdır. Her gün kendi içinde birlikte yaşama (*convivencia*) aracılığıyla çok kültürlülük yeniden şekillenir. Bu nedenle statik bir süreç değil, son derece dinamik bir süreçtir, çağdaş göçler ve küreselleşme nedeniyle durdurulamaz hale gelmiş ve dünya genelinde yaygınlaşmıştır. Farklı coğrafi alanlarda değişen profiller ve yoğunluklarla bu yaygınlaşma kendini göstermiştir.

Siyaset Bilimci Andrew Heywood, çok kültürlülüğü, toplum içindeki inançları ve pratikleri farklı iki veya daha fazla grubun varlığından kaynaklanan kültürel çeşitlilik olarak tanımlar (Say, 2017, s. 30). Ona göre kültürler sürekli olarak yeniden oluşan süreçler olarak anlaşılmalıdır ve tarihsel anları dikkate alarak farklı sonuçlar üreten heterojen dinamikler oluşturmalıdır. Bir diğer ifadeyle temel olarak çeşitlilik üretmelidirler. Bu çeşitlilik insan türünün temel bir unsuru olup, gelişebilmek için ortak bir mekânı, insanların birbirlerini anlayabilmesi için ortak bir dili ve inşa edilen ortak geleceğin düşünülmesini mümkün kılan ortak paydaların bilinmesini gerekli kılar. Bu nedenle, çok kültürlü toplum, bireysel ve sosyal alanlara saygı gösterildiği sürece farklı gelenek ve alışkanlıkların bir arada var olabileceği bir yaşam alanıdır ve bu özelliği ile de işlevseldir.

3. Çok Kültürlülükte Kimlik Faktörü

Kimlik, Latince bir sözcük olan '*Identitas*'tan³ türemiştir ve Real Academia de la Lengua Española (İspanyol Dili Kraliyet Akademisi)⁴ ne göre bir bireyin veya topluluğun kendisine ait ya da diğerleri karşısında karakterize ettiği özelliklerinin bütünü anlamına gelmektedir.

Kimlik terimi bireylerin kendilerine yüklediği anlamlar, paylaştıkları ya da paylaşmadıkları veya farklılık gösterdikleri inançlar neticesinde sosyal bir pratik olarak kullanılmaktadır (Bruebaker ve Cooper, 2005, s. 5). Kimliğin tanımını yapabilmek ya da diğerlerinden ayrımını sağlayabilmek için güçlü bir duygusal bileşene sahip olmak ve kimliğimizin bilincinde olmak gerekir. Aksi takdirde kimliği sosyal bir pratik ya da analiz kategorisinde ayırtırmak dağınık olacaktır (Quintana Morge, 2016, s. 49-50). Buradan Psikolog James Marcia'nın Dağınık Kimlik statüsü referans olarak alınabilir. Bireyin herhangi bir amaç, inanç ve değer belirlemediği ve dolayısıyla kararsızlık durumunda kaldığı bir kimlik karmaşasıdır (Marcia, 1980, s. 111).

Çok kültürlülük, toplumların içinde yaşayan farklı etnik grupların, dillerin ve kültürlerin bir arada varlığını tanır, temelde fikir ve kimliklerin nasıl oluştuğu, nasıl bir evrim geçirdiği ve devlet davranışlarını anlamada bunların etkisinin ne olduğu konularıyla ilgilenir. Her bireyin ve grup üyesinin karmaşık bir kimlik taşıdığını kabul eder. Kimlik, sadece etnik kökenle sınırlı olmayan

³ <https://dle.rae.es/identidad?m=form>. Çev. Neslihan Kocaman. Çevrimiçi 5 Ocak 2024.

⁴ İspanyol Dili Kraliyet Akademisi Madrid merkezli bir enstitüdür. Kuruluş amacı, ortak bir dil birliği için oluşturulan normları yayınlamak ve dilbilimsel regülarizasyonu sağlamaktır. <https://www.rae.es/la-institucion/la-rae>. Çevrimiçi 5 Ocak 2024.

çok boyutlu bir olgudur. Çok kültürlülük, her bireyin kimliğinin tanınmasını, saygı görmesini ve değerli olduğunu kabul eder.

Aktörlerin kimlikleri, zamanla etraflarında gerçekleşen değişimlere paralel olarak evrim geçirebilirler. Dünya politikalarını etkileyen faktörler, dolayısıyla, toplumların ve dar anlamda bireylerin de kimliklerini doğrudan etkilemektedir. Çok kültürcü yaklaşım, kimliğin zaman içerisinde bireylerin kendilerini nasıl tanımladığına ve bu tanımlamaların ne dereceye kadar kabul gördüğüne bağlı olarak şekillenip değiştiğini savunur. Birey için kimlik üzerinden yapılan bu tanımın devlet bağlamında da değerlendirilmesi olağandır. İspanya örneğine bakıldığında, ülke dini kimlik açısından ağırlıklı olarak Katolik Kilisesine mensup bir ülkedir. Nüfusun Katolik olması bu devlete direkt olarak Katolik kimliği vermektedir. Devletin kendisini Katolik olarak görmesinden ve bu kimlik tanımının diğer devletlerce kabul edilmesinden dolayı İspanya'yı bu şekilde tanımlamaya olanak sağlamaktadır. Bu üstten alta dayatılan suni kimlik türünün bir örneğidir.

Çok kültürcü yaklaşım, kimlik ile ilgili tanımlamalarını yaparken toplum hayatı içerisinde birey kimliğinin şekillenmesinde kültür ve çeşitli normların büyük rol oynadığını savunmaktadır; bir takım bağımsız değişkenler kimliğe yön vermektedir. *Questions of Cultural Identity* kitabının *Who Needs Identity?*⁵ (Hall&DuGay, 1996, s. 1) başlığını taşıyan giriş bölümünde Sosyolog Stuart Hall, kimlik konusuyla ilgili olarak hem teorik bir sorgulama hem de siyasi seferberlik yapabilme adına tartışma başlatmak istemiştir. Açılan bu tartışma akademik dünyada da yankılanmış ve beraberinde cinsiyet ayrımcılığı, iş yerlerinde yaşanan problemler, ırkçılık ve göçmenlik konularının da analitik bir büyüteç altında ele alınmasını sağlamıştır (Busso, 2015, s. 3). Bu sebeple çok kültürlülük içinde yer alan çokluk, çoğulculuk ve birliktelik unsurları kimlik gibi değişime açık olan bir kavramı açıklamada kullanılabilecek uygun bir yaklaşım olarak nitelendirilebilir.

Kimliği merkezi bir unsur olarak ele alan çok kültürlülük, çok kültürlü bir toplumda bireylerin ve grupların genellikle etnisite, din, dil, milliyet gibi faktörlere dayalı çoklu kimliklere sahip olduğunu kabul eder. Bu kimlikler, bireyin aidiyet hissi için merkezi olarak görülür. Aynı zamanda birden fazla kültürel kimliğin bir arada var olduğu ve toplum içinde değer gördüğü fikrini destekler. Bireylerin ayrımcılık veya asimilasyon baskısı olmadan kültürel kimliklerini sürdürme ve ifade etme haklarını vurgular.

Diğer yandan bireylerin sıklıkla kesişen kimliklere sahip olduğunu kabul eder, bu da aynı anda birden fazla kültürel veya sosyal gruba üye olabilecekleri anlamına gelir. Örneğin, bir kişi hem etnik bir azınlığın hem de dini bir azınlığın üyesi olabilir. Bu kesişen kimliklerin tanınması, çok kültürlü bağlamda bireylerin deneyimlerini ve bu deneyimlerin karmaşıklığını anlamak için önemlidir (Baumann, 2006, s.138).

4. Çok Kültürlülükte Devlet Kimliğinin Oluşumu ve Endülüs Örneği

Çok kültürcü kimlik kavramı, devletlerin ulusal çıkar adına izlediği politikalarda ve söz konusu çıkarların oluşumunda bizzat görev alan temel bir öğedir. Çok kültürcü düşünürlere göre devletlerin kimlikleri sabit değildir; ulusal ve uluslararası süreçler sonucunda yeniden inşa edilip dönüşebilir. Devletin çıkar ve kimlikleri tarihsel süreç içinde yaşanan toplumsal, siyasi ve kültürel dönüşümler ile şekillenir (Walt, 1998, s. 24).

⁵ Kitap: Kültürel Kimlik Sorunları. Giriş Bölümü: Kimin Kimliğe İhtiyacı Var?

Devlet tüzel bir varlıktır ve yukarıda bahsedildiği üzere devletin kimliği sahip olduğu özelliklere, kendisini nasıl tanımlayıp temsil ettiğine ve bu tanım ve temsillerin diğer devletler tarafından gördüğü kabule bağlı olarak şekillenmektedir. Devlet kendi kimliğini ancak diğer devletlerle interaksiyon yoluyla inşa etmektedir (Smith, 2001, s.52). Bu yüzden devlet kimliklerinin hem siyasi hem de güç ilişkileri kapsamında devletlerarası kurulan münasebetler neticesinde şekillendiği düşünülebilir. Bir başka ifadeyle Devlet kimliğinin üzerindeki rol siyasi özellikler taşıdığı kadar tarihsel süreç içerisinde edindiği kazanımların da bir sonucudur denebilir.

Devletin sahip olduğu ulusal ve uluslararası kimlikleri de birey kimliğinde olduğu gibi zamanla değişkenlik gösterebilir. Devlet kimliğinin ulusal boyutu, ilk olarak *pre-sosyal* özellikleri içermek koşuluyla, ülkesel düzeyde mevcut olan sosyo-kültürel değer yargılarına ve temel siyasi rejim kriterlerine tekabül etmektedir (Rustamov, 2008, s. 57). Birey kimlikleri içinde yaşadığı toplumun ve üst katmanda devletin izlediği politikadan etkilenebildiği gibi, devlet kimliği de kendi toplumunun kültürel yapısına benzeyebilir. Pre-sosyal kimlik, bir devletin diğer devletlerle ilişkisine ihtiyaç duymaksızın sahip olduğu biz ve öteki kavramlarıdır. Siyaset Bilimci Alexander Wendt'e göre pre-sosyal olan devletler diğer devletlerle olan ilişkilerinin ilk aşamasında bencil olmaya eğilimlidirler; karşılıklı etkileşim sürecinin (state-to-state) başlangıcında devletin kendine yeten (self-help) davranışlar sergilediğini görmek mümkündür (Rustamov, 2008, s. 56).

Devletlerin uluslararası boyuttaki kimliği ise ulusal bağlamda sahip olduğu pre-sosyal anlayışa göre daha yenilikçi bir tutum sergileyebilir, uluslararası platformda diğer devletlerle girdiği sosyal etkileşim yeni olanın farkındalığını geliştirebilir. Bu sebeple, devletin yeniliklere açık olan tarafının nispeten daha primitif kalan taraflarında güncellemelere olanak sağlayacağı düşünülebilir. Çok kültürlülüğün kimlik anlayışının özetinin bu olduğunu söylemekte sakınca yoktur denebilir. Bir başka deyişle, fikirlerin, oluşumların ve sosyal hayatın dünya politikaları üzerindeki etiklerine yoğunlaşır demek yanlış olmayacaktır.

Daha önceden tarihsel süreçlerin, özellikle, devlet kimliklerinin oluşmasında etkili olduğundan bahsedilmiştir. Bu süreçlerin gerçekleşmesinde birtakım roller üstlenen kişi ya da grupların da kimlikler üzerinde etkili olduğunu vurgulamak gereklidir. Var olan hükümetin değişimiyle başa gelen kişilerin o devlete ve toplumuna da yeni kimlikler getireceği kaçınılmaz bir gerçektir. Dolayısıyla çok kültürlülük devlet kimliği ve nüfusun çeşitliliğini tanıır. Bir ulusun kültürel, etnik ve dini topluluklardan oluştuğunu kabul eder ve her birinin kendi gelenekleri, dilleri ve değerleri olduğunu bilir. Buna devletin dâhil edicilik politikası denebilir. Devlet bu dâhil ediciliği ve çeşitliliği tanıırken, ülkeyi bir arada tutan ortak değerlere vurgu yapabilmelidir. Bu ortak değerler genellikle demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve sosyal adalet gibi prensipleri içerir. Farklı kökenlerden gelen vatandaşların uyumlu bir şekilde bir arada yaşayabilmeleri için ortak bir temel oluşturur. Farklı gruplar arasında kültürel değişim ve diyalogun teşvik edilmesi, çok kültürlülük içinde devlet kimliğinin, entegrasyonun ve sosyal bütünleşmenin oluşumu için esastır (Parekh, 2002, s.87).

Bu açıklamalar neticesinde çok kültürlülük ve Endülüs İspanya'sı arasında önemli bir tarihi bağlantı bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Endülüs Müslümanlarının hüküm sürdüğü (711-1492 MS) dönem, İber Yarımadası üzerinde Müslüman yönetiminin hâkim olduğu ve çok kültürlü toplumun geliştiği bir zaman dilimini temsil eder.

Müslümanların İspanya'ya egemen olmaları Valiler Dönemi (714-756) ile başlamış; Hispania yerine 'el-Endülüs' ismi kullanılmıştır (Segura González, 2011, s.95). Adından da anlaşılacağı üzere bölge Şam'daki Emevî Halifeliğine bağlı Kuzey Afrika valileri tarafından yönetilmiştir. Endülüs Müslümanları için yerleşme süreci olarak tanımlanabilecek bu dönemin ardından ise bölgenin idari ve ilmi açıdan en parlak devrini yaşadığı Endülüs Emevîleri (756-1031) ortaya çıkmıştır. Endülüs Müslümanları ile birlikte bir dizi kurumun oluştuğu ve bu kurumlarda görev yapan yöneticilerin yetki ve sorumluluk alanlarının belirlendiği bir idari yapı gelişmiştir (Adıgüzel, 2019, s.487).

İdareciler yönetimde sadece Müslümanlara değil Hristiyan ve Yahudilere de görev vererek, kendilerine dilsel anlamda da fayda sağlamışlardır (Mazzoli-Guintard, 2017, s.17). Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethinden önce, İber Yarımadası Hristiyanlar ve Yahudilerin yaşadığı kozmopolit bir coğrafyayı simgeler. Fethin ardından, Endülüs'ün demografik yapısında değişiklikler olmuştur. Özellikle Yahudi toplumunun Vizigotlar döneminde dışlanma politikasına maruz kalmaları ve zorla Hristiyanlaştırılması sonrasında Müslüman yönetim ile birlikte Yahudiler de kendi toplulukları ve devlet arasında köprü misyonu edinerek devlet işlerinde vergi memurluğu gibi görevlerde bulunmuşlardır (İlhan, 2009, s. 245). Kordoba Halifeliğinde idari alanda etkili olan Yahudiler arasında öne çıkan isimlerden biri Hasday bin Shaprut'tur. Manzano Moreno'ya göre (2013, s. 239), kendisi hakkında çok fazla bilgi bulunmamasına rağmen, o dönemin merkezine yerleşerek Endülüs'te adından sıkça söz ettiren tek Yahudi olarak kabul edilir. Endülüslü bir Yahudi olan Hasday, aynı zamanda Halife III. Abdurrahman'ın veziri ve hekimi olarak görev yapmıştır. Hasday'ın öne çıkmasının temel nedeni, hem halifenin güvenini kazanması hem de kuzeydeki Hristiyanlarla yapılan antlaşmalarda elçi olarak görev almasıdır. III. Abdurrahman'ın ardından II. Hakem döneminde de hem idari hem de hekimlik görevlerini sürdürmüştür.

Endülüs toplum piramidinde diğerlerinden daha önce yerleşik hayata geçmiş olan Hristiyanlar da bulunmaktadır. Önce Roma İmparatorluğu ardından Vizigot İspanya'sı dönemini deneyimlemiş ve Endülüs tarihinde diğer kültürlerle bir arada yaşamışlardır. Tarihçi Etienne Gilson'un (2005, s. 23) vurguladığı gibi, tarihsel süreçte birbirinden ayrı gözükken unsurları bir arada değerlendirmek önemlidir. Gilson'a göre, Yahudi, Hristiyan ve İslam düşünceleri birbirleriyle etkileşim içinde olmuştur. Bu nedenle, Endülüs'te yaşayan tüm halklar, Emevî hanedanının lideri I. Abdurrahman tarafından kurulan devlet yönetimi altında ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan gelişim göstermişlerdir (Menocal, 2020, s.12).

Endülüs İspanya'sı, İslam Altın Çağı sırasında entelektüel ve sanatsal etkinliklerin merkezi olmuş; farklı kökenlerden gelen filozoflar ve bilim insanları bir arada çalışarak matematik, astronomi, tıp ve felsefe gibi çeşitli alanlarda önemli ilerlemelere yol açmıştır. Ahmed İsa (2022, s.223) Doğu kültürünün, felsefesinin ve biliminin Batı'ya girişinin İspanya aracılığıyla gerçekleştiğini; Endülüs bölgesinde tıp, matematik, astronomi, felsefe ve edebiyat gibi alanlarda yaşanan gelişmeler ve çeviriler aracılığıyla Batı'da üniversitelerin kurulmasında etken olduğunu ekler.

Endülüs'ün yöneticileri genellikle diğer Orta Çağ Avrupa bölgelerine kıyasla daha hoşgörülü bir tutum sergilemişlerdir (Özdemir, 2006, s. 71). Bu hoşgörü ortamı Hristiyanlar ve Yahudilerin İslam'ın yanı sıra kendi inançlarını da uygulamalarına izin vermiş; çok kültürlü ve çok dinli bir toplumun oluşmasına yol açmıştır. Menocal (2020, s. 22) Avrupa kültürünün özellikle Endülüs

örneği için Orta Çağ'da bir arada yaşayan grupların, aralarındaki köklü farklılıklara karşın, gelişmiş bir hoşgörü kültürü inşa etmeyi başardıklarını belirtmiştir. Hâlihazırda Müslümanlar öncesi Endülüs'te ikamet eden yerel nüfus, İslam'ı iyi karşılamış ve kendilerini Müslümanlığa geçme baskısı altında hissetmemişlerdir. Bir başka ifadeyle kendi dinlerini uygulamaya devam etmelerine izin verilmiştir (Páramo de Vega, 2011, s.161).

Çok kültürlülük bağlamında devlet kimliği, demografik değişikliklere ve toplumsal dinamiklere yanıt verebilmelidir. Nüfusun bileşimi değiştikçe ve yeni kültürel unsurlar ortaya çıktıkça evrilebilir. Endülüs İspanya'sı da genel İspanya bağlamı içinde özgün bir kültürel ve tarihi kimliğe sahiptir. Endülüs'teki devlet kimliğinin oluşumu tarihsel ve kültürel mirastan etkilenmektedir. Bu miras, Müslüman hükümetin uzun yıllar hâkim olduğu döneme kadar uzanmış, İslam etkisi bölgenin kültürü, mimarisi ve gelenekleri üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Mehmet Özdemir (2006, s. 76) idari ve iktisadi ilerlemenin yanı sıra kültürel manada Doğudaki birikimlerin Endülüs'e taşındığı bir devre olduğunu altını çizer. İspanyol tarihçi Juan Vernet (1999, s.37) "Avrupa İslam'a Neler Borçlu" adlı eserinde, Endülüs'te gerçekleşen bilimsel faaliyetlerin sonucunda Müslüman kültürünün, daha önce Bağdat çevresinde olduğu gibi değil, X. yüzyılın son çeyreğinde başka bir şekilde algılanacağını öne sürmüştür. Bir diğer ifadeyle, Endülüs'ün bu yeni bilimsel gücü ele alarak Avrupa üzerindeki etkilerine dikkat çekmiştir.

Arap, Hristiyan ve Yahudi kimliklerinin etkisi Endülüs Devleti nezdinde özgün bir kimlik tanımlamasına yol açmaktadır ve bu etkileşim insanların kimliklerini şekillendiren din, dil ve kültürlerin örüldüğü bir dokuma gibidir. Endülüs'teki devlet yönetimi, farklı bölgeleri yöneten emirlikler veya küçük bağımsız krallıklar şeklinde örgütlenmiştir. İlk yıllarda Emevî Halifeliğinin kontrolünde iken daha sonra halifeliğin çökmesinin ardından çeşitli emirliklere bölünmüştür. Nüfus çoğunlukla Müslüman olmasına rağmen Endülüs, Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanların Toledo ve Kordoba gibi şehirlerde uyum içinde yaşadığı bir kültürel mozaik temsil etmiştir. Tolerans ve kültürel birlikteliğin yöneticiler tarafından teşvik edildiği yerlerde, bir arada yaşama konusunda örnek bir tarihi sembolize ettiği söylenebilir.

Orta Çağ Endülüs devlet kimliği ve idari yapılar çeşitli yaklaşımları ve farklı toplulukların karar alma süreçlerine katılımını yansıtmış; ortak bir kimliğin inşasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca kültürel ve dini etkileşimin yanı sıra çatışma ve değişim anlarıyla karakterize edilen çoğulcu ve diyalogik süreçleri de beraberinde getirmiştir. Diğer İslam devletleri ve Hristiyan krallıklar ile ticari, kültürel ve politik etkileşime dayalı ilişkiler sürdürmüş, özellikle Kordoba kenti Müslüman, Hristiyan ve Yahudi bilginlerin bir arada çalıştığı bir entelektüel merkeze dönüşmüştür. Bu bakımdan Endülüs Müslümanlarının devlet kimliği karşılıklı etkileşim yoluyla diğer devletlerce tanınır hale gelmiştir.

Sonuç

Kimlik kavramının içinde barındırdığı zenginlik, araştırmacıları bu kapsamda çalışma ve analiz yapmaya sevk etmektedir. Kimlik olgusunu incelerken soyut ve somut kavramları birlikte kullanmayı tercih eden çok kültürlülük, günümüz şartlarına bakılacak olursa en uygun ve yerinde yaklaşımların başında gelmektedir denebilir. Çok kültürcü kimlik kavramı, devletlerin kimliklerinin değişebilir ve yeniden inşa edilebilir olduğunu vurgular. Tarihsel süreçler, toplumsal, siyasi ve kültürel dönüşümler devletlerin kimliklerini etkiler.

Çok kültürlülük kimlik çalışmalarını yerine getirirken sistematik bir yol izlemektedir ve devletlerin hem iç hem de dış politika çalışmaları açısından alana katkı sağladığı söylenebilir. Çok kültürlülük perspektifinden bakıldığında, kimlik evrenselleşebilme adına kişilere ve devletlere verilmiş bir hak olarak görülebilir. Nitekim hem bireyler hem de devletler işlerini, kendilerini “ötekinin” tanıdığı kadarıyla yürütebilmektedirler. Bu yaklaşıma göre değişmeyen ve sabit kalan kimlikler söz konusu değildir. İster insan ilişkileri ister toplumsal ya da devletlerarası ilişkiler olsun güç kavramının olduğu yerde kimliklere yönelik değişkenler her zaman olacaktır.

Dünyanın sosyal etkileşimler yoluyla inşası, çevremizin de sürekli bir inşa halinde olmasına neden olur. Toplumun dinamik bir varlık olması ve durağan kalmayışi, toplumu kalıcı hale getirir. Çok kültürcü yaklaşım sayesinde kimlik ve çıkarlar yeni bir anlam kazanır, devletlerin ve toplumların kendilerini sorgulamalarına ve etrafta olan bitene biraz daha farkındalıkla yaklaşmalarına sebep olur. Endülüs İspanya’sı da tarihsel olarak Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanların bir arada yaşadığı nadir bölgelerden biri olması vesilesiyle çok kültürlülüğün tarihsel bir örneğini sunar. Farklı dinlerin, dillerin ve kültürlerin bir arada bulunduğu bu ortam, bilim, sanat ve felsefede büyük gelişmelere yol açmıştır.

Orta çağ dönemindeki Endülüs, çeşitli kültürleri benimseyen bir bölge olarak değerlendirilebilir; tek bir kültür biçimine bağlı kalmamıştır. Baskın kültürel grupların uyguladığı iktidar politikaları ve ötekileştirilen kimlikler, sosyal hayatta bazı kırılmalara neden olmuş olsa da, bu olumsuzlukların yaşandığı dönemlerde bile Endülüs, çok kültürlü yapısını korumuştur. Endülüs toplumunun dikkate değer bir özelliği, ayrıştırıcı politikalar yerine farklı kültürel formların toplumsal hayata entegre edilmesiyle çok kültürlülüğün pozitif etkilerini ortaya koymasındır. Yöneticiler, farklı dinlerden gelen bilgileri ve yetenekli insanları teşvik ederek devletin idaresinde çeşitliliğe ve çoğulculuğa önem verildiğini gösterir. Kurulan diyaloglar, ortak bir anlayışın oluşturulmasına katkıda bulunurken, Endülüs Müslümanlarının idari yapısı, çok kültürlülük, çoğulcu anlayış ve diyalojik kavramlara dayalı bir yönetim modelini yansıtmıştır. Bu anlayış farklı kimlikler üzerinde olumlu algıların oluşturulması ve birlikte yaşama becerisinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Endülüs İspanya’sı çok kültürlü toplumların anlayışını etkileyen tarihi bir örnek olarak gösterilebilir.

Extended Abstract

This study begins by recognizing the widespread multicultural structure present in societies throughout history, with Spain being geographically situated in a similar context. This research explores the concept of identity within the framework of multiculturalism, focusing on both Medieval Andalusian society and state. The primary objective is to delve into the concept of multiculturalism concerning identity issues, with a specific focus on the example of Medieval Andalusia. A significant portion of the study is dedicated to the discussion of state identity and the processes involved in its formation, which wield considerable influence in shaping society.

Gerd Baumann and Bhikhu Parekh are prominent scholars known for their significant contributions to the field of multiculturalism. Both Baumann and Parekh have enriched the discourse on multiculturalism, offering perspectives that transcend disciplinary boundaries. Their scholarship has contributed to a deeper understanding of how diverse cultural, ethnic, and religious communities can coexist and contribute to the richness of societies worldwide. The Medieval Andalusian State, particularly during the Caliphate of Córdoba was characterized by a remarkable level of tolerance and cooperation among Muslims, Jews, and Christians. The cultural, scientific,

and artistic achievements of this era are a testament to the flourishing multicultural environment that existed. Gerd Baumann's approach encourages to move beyond simplistic categorizations and recognize the dynamic interplay between these communities. One key aspect of Baumann's multicultural approach is the acknowledgment of dynamic interaction, where cultural elements merge and create something new. In Andalusia, this is evident in fields such as architecture, literature, and philosophy. In line with Baumann's emphasis on dynamic interplay, the Translators School of Toledo served as a hub where scholars from Muslim, Jewish, and Christian backgrounds collaborated to translate classical Greek, Roman, and Islamic texts into Latin. This effort aimed at making these texts accessible to a wider audience and facilitated the exchange of ideas among scholars of different cultural and religious affiliations.

Multiculturalism refers to the coexistence of different cultural groups within a society, where various cultural, ethnic, religious, and linguistic backgrounds are recognized, respected, and valued. It is an approach that promotes diversity and inclusivity, fostering an environment where individuals from different backgrounds can maintain and express their unique identities while contributing to the broader social fabric. The concept of multiculturalism has been present throughout history in various forms, but it gained prominence as a social and political philosophy in the mid-20th century. The idea emerged as a response to the increasing cultural diversity resulting from immigration, globalization, and other demographic changes.

The issue of identity within the context of multiculturalism gained significant attention in the latter half of the 20th century. As multiculturalism emerged as a social and political philosophy, discussions about identity became intertwined with debates over cultural diversity, immigration, and the coexistence of different cultural groups within societies. Multiculturalism as a policy aimed to recognize, accommodate, and celebrate the diverse cultural backgrounds of a nation's population. This recognition of diversity necessarily involved discussions about individual and group identities, as people from various cultural, ethnic, and religious backgrounds sought to maintain their distinct identities while participating in the broader society. From a multicultural perspective, identity is viewed as a right granted to individuals and states, facilitating their universal recognition. In this framework, identities are perceived as dynamic and subject to change, with no inherent qualities of permanence.

Andalusia, Spain, serves as a historical example of multiculturalism, boasting a unique period where Muslims, Jews, and Christians coexisted, fostering advancements in science, art, and philosophy. During the medieval period, Andalusia embraced various cultures, avoiding adherence to a singular cultural form. Despite power policies causing fractures in social life due to dominant cultural groups and marginalized identities, Andalusia maintained its multicultural structure. Notably, the Andalusian society embraced multiculturalism by integrating diverse cultural forms into social life, rejecting discriminatory policies. Administrators demonstrated the importance of diversity and pluralism in state governance by supporting scholars and talented individuals from different religions. The dialogues established contributed to a shared understanding, and the administrative structure of Andalusian Muslims reflected a model based on multiculturalism, pluralism, and dialogical concepts. This approach fostered positive perceptions of different identities and the development of coexistence abilities. Andalusian Spain stands as a historical exemplar influencing the understanding of multicultural societies.

Kaynakça

- Adıgüzel, C.E. (2019). Endülüs Emevî Devleti'nde şehir idaresi: İşbîliye (Sevilla) örneği, *Mukaddime*, 10(2), 486-503. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.555220>
- Arkan, Z. (2023). Sicilya ilk dönem çeviri hareketleri ve çevirmenleri. *Söylem Filoloji Dergisi*, Çeviribilim Özel Sayısı, 190-215. <https://doi.org/10.29110/soylemdergi.1194351>
- Baumann, G. (2006). *Çokkültürlülük bilmecesi*. Çev. Işıl Demirakın. Dost Yayınları.
- Barın, T. (2016). Farklılıkların bir arada yaşamasında liberal bir yaklaşım: Çokkültürlülük teorisi, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (2), 57-88.
- Brewer, M. (2001). The many faces of social identity: Implications for political psychology. *Political Psychology*, 22(1), 115-125.
- Brubaker, R. & Cooper, F. (2005). Beyond identity. *Theory and Society*, 29(1), 1-47.
- Busso, M. P. (2015). La identidad como decisión de análisis para el estudio de la emigración argentina: la vigencia del debate constructivista y discursivo, *Rizoma*, 3(1), 3.
- Gilson, E. (2005). *Ortaçağ felsefesinin ruhu*. Çev. Şamil Öcal. Açılım Kitap.
- Hall, S. & Du Gay, P. (1996). *Questions of cultural identity*. Sage Publications.
- İlhan, S. (2009). Fetihden Murâbitlar dönemine kadar (711-1091) Endülüs sosyal hayatında Yahudiler, *İstem*, 14, 239-259.
- İsa, A. (2022). *Müslümanların rönesansa katkısı*. Çev. Emre Miyasoğlu. Mahya Yayıncılık.
- Jenkins, R. (2008). *Social identity*. Routledge.
- Manzano Moreno, E. (2013). Qurtuba: algunas reflexiones críticas sobre el califato de Córdoba y el mito de la convivencia, *Awraq*, (7), 225-246.
- Marcia, J. (1980). Identity in adolescence, *Wiley Yayıncılık*, 109-137.
- Mazzoli-Guintard, C. (2017). Judíos, cristianos y musulmanes en las ciudades de al-Andalus: la experiencia del otro (siglos VIII-XV), *El legado de la España de las tres culturas. XVIII Jornadas de Historia en Llerena*, 11-27.
- Menocal, M.R. (2020). *Dünyanın incisi Endülüs*. Çev. Sinan Coşkun. Ketebe Yayıncılık.
- Morge Quintana, L. (2016). Enfoques y críticas del concepto de identidad. *Podium*, 29, 43-60.
- Özdemir, M. (2006). *Endülüs Müslümanları-I*, Türk Diyanet Vakfı.
- Páramo de Vega, L. (2011). La España de las tres culturas la convivencia entre judíos, musulmanes y cristianos en la edad media, *Revista Centro Asociado a la UNED Ciudad de la Cerámica*, 11, 157-188.
- Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü yeniden düşünmek kültürel çeşitlilik ve siyasi teori*. Çev. Bilge Tanrıseven. Phoenix Yayınevi.
- Rustamov, R. (2008). *Azerbaycan dış politikasında kimlik, tehdit algılaması ve güvenlik yaklaşımları*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Say, Ö. (2017). Çokkültürlülük kavramı ve anlamın çokluğu. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler*

Enstitüsü Dergisi 7, (1), 29-39.

Segura González, W. (2011). El comienzo de la conquista musulmana de España, *Al Qantir*, 11, 92-135.

Smith, S. (2001). *Foreign policy is what states make of it: Social construction and international relations theory*. Ed. Vendulka Kubalkova. M.E. Sharpe Yayınevi.

Vera Noriega, J. Á. & Valanzuela Medina, J. E. (2012). El concepto de identidad como recurso para el estudio de transiciones. *Psicología & Sociedade*, 24 (2), 272-282.

Vernet, J. (1999). *Lo que Europa debe al Islam de España*, Quaderns Crema S. A.

Walt, S. (1998). International relations: One world, many theories. *Foreign Policy*, 110, 29-46.

https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/cok_kulturluluk. (Erişim Tarihi: 03.01.2024).

<https://dle.rae.es/identidad?m=form>. (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2024).

<https://www.rae.es/la-institucion/la-rae>. (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2024).

Ethical Statement/Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/Contribution Rate Declaration of Researchers: Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir. / The contribution rates of the authors to the study are equal.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0